

Перепьолка В.І.,
старший викладач кафедри філології
(Херсонський державний університет)

Образність як культурологічна категорія

Досліджуючи та обґрунтовуючи основні положення про мову, Л.С.Виготський відзначав: "Усюди – у фонетиці, в морфології, в лексиці та семантиці, навіть у ритміці й музиці – за граматичними чи формальними категоріями постають психологічні" [1].

До таких психологічних категорій належить і категорія образності. За своєю сутністю названа категорія водночас є досить складною, ваговою та багатоаспектною проблемою.

Образи, що відображають у нашій свідомості дійсність, не є статичними, незмінними, мертвими речами; вони становлять динамічні утворення. Варто спробувати зафіксувати певний образ, щоб переконатися в тому, як він кожного разу на наших очах видозмінюється, зрушується, якоюсь мірою трансформується: то одні його сторони виступають на передній план, то інші. Ті, що виступають, водночас і відступають, затінюються наступними.

У процесі пізнання довколишнього світу образи-уявлення посідають проміжне місце між образами сприйняття та образами уяви. Вони становлять свого роду мінливі динамічні утворення, які кожного разу за певних умов знову відтворюються і відображають складне життя особистості. Образи уявлення безпосередньо пов'язані з попереднім досвідом людини, оскільки це процес відтворення раніше сприйнятих предметів, явищ тощо. На відміну від означених образів, образи уяви виконують функцію перетворення результатів минулого досвіду, це передусім психічний процес, який полягає у створенні нових образів (уявлень) шляхом переробки матеріалу сприйняття і уявлень, одержаного в попередньому досвіді. Образ – це універсальна людська здатність

до побудови нових цілісних образів дійсності шляхом переробки змісту практичного, чуттєвого, інтелектуального та емоційно-сміслового досвіду.

Уявлення синтезуються у процесах уяви в різноманітних формах: аглютинація – поєднання несумісних реально якостей, ознак, частин предметів; гіперболізація – збільшення чи зменшення предмета, зміна якості його частин; загострення – підкреслення певних ознак; схематизація – згладжування відмінностей предметів та виявлення рис подібності між ними; типізація – виділення суттєвого, неповторного в однорідних явищах та втілення його в конкретному образі. Обидва види образів (уявлення та уяви) включені до мислительного процесу.

У науковій термінології з-поміж численних понять, категорій тощо досить чітко простежуються окремі з них, які крізь призму їхнього сприйняття сягають далеко за межі однієї світоглядної позиції з причини свого багатопланового функціонування і цілком закономірно визначають сутність різноманітних наукових концепцій і поглядів. До таких визначальних категорій належить і образність. Її багатоаспектність, без сумніву, має свої позитиви, але водночас спричиняє певні труднощі для наукового, зокрема теоретичного і практичного її обґрунтування.

У контексті роботи над образністю акцентується увага передусім на творчій уяві, яка теж виконує функцію перетворення. Сутність цього перетворення полягає в тому, що воно не віддаляється, а наближається до дійсності, що воно ніби знімає з неї випадкові нашарування і зовнішні покриття. У процесі творчої уяви людина перетворює дійсність буденного сприйняття, завантажену, наповнену випадковими, невиразними, неясними моментами. Основна логіка творчої уяви – відійти від дійсності, щоб проникнути в неї. Категорія образності розглядається в системі природи художнього тексту. Адже саме на рівні пізнання та усвідомлення природи тексту виникає категорія образності, її слід розглядати через призму внутрітекстових зв'язків.

Розглянемо образність з точки зору лінгвістики. Образність мови – це здатність мовних одиниць викликати наочно-чуттєві уявлення про щось, а образність мовлення – процес володіння засобами мовної образності, які в мовленні одержують своєрідне навантаження: відбір, повторення, розміщення, комбінування, трансформування тощо. Істотними ознаками образності є: яскравість, метафоричність, багатство (різноманітність) використовуваних засобів, точність, оригінальність (самостійність), цілеспрямованість тощо. У лінгвістичній науці розрізняють потенційну, евідентну (очевидну) і художню образність. Потенційна образність виступає як чуттєво-образний елемент слова, що перебуває в притаєній позиції та збуджується лише за певних умов. Потенційна образність виявляється безпосередньо не в самому слові, а в поєднанні слів. Учені (В.В.Виноградов, Е.М.Головін, О.І.Єфимов та ін.) вбачають в евідентній образності передусім первинну властивість слів. Художня образність визначається відповідно до уявлення про мову художнього твору як цілісну систему, кожний елемент якої естетично значущий, образно зумовлений, мотивований образним змістом цілого [2].

Категорія образності – це категорія специфічна насамперед у стильовому відношенні і змінна в індивідуально-мовотворчому плані. Розглядаючи образність як властивість слова, варто зосередитися на його семантичній структурі. Адже образні можливості слова виявляються внаслідок довготривалих багатогранних трансформацій, семантичних перетворень, стилістичних зрушень тощо. Відомо, що слово становить єдність знака.

Значеннєву ієрархічно організовану структуру складають семи – найдрібніші семантично неподільні одиниці смислу, що не мають зовнішнього вираження. Сукупність сем створює семему (інша назва "лексико-семантичний варіант"), яка не існує поза лексемою – її матеріальним носієм, становлячи одне з її значень. Компоненти лексичного значення здатні зазнавати певних змін, рухів. Таке семантичне варіювання слова відбувається шляхом посилення одних сем та затухання інших. Актуалізуються і денотативні, і коннотативні семи, тоді в першому випадку наявне номінативне значення слова, а в другому

– переносне метафоричне значення, що утворюється під впливом певних асоціацій. Така взаємодія компонентів лексичного значення слова, тобто сем, їх рухома рівновага створюють смислову та емоційну напругу, викликають певні естетичні почуття в читача. Образність базується в тих лінгвістичних категоріях, в яких наявна значимість. Саме незвичайність, рухливість, багатоплановість значень слів сприяють творчому відтворенню образу з уявлень мовця.

Особливо значущим для розуміння образної сутності слова є вчення О.О.Потебні про "внутрішню форму". Якщо значення слова – це те, що відображається ним, то внутрішня форма – це те, як відображається та уявляється в слові той чи інший предмет дійсності. За визначенням ученого, образна сутність слова розкривається в художньому творі, де образне значення слова (його внутрішній зміст) набуває гнучкості, варіантності, починає жити особливим життям, поєднуючи старі й нові уявлення, наповнюючи їх новим смислом і завдяки цьому створюючи новий образ. Термін "внутрішня форма" в сучасному контексті передбачає такі якості слова: його гнучкість, здатність надавати образності [3, с.72].

Внутрішня форма слова проявляється в художньому контексті, де актуалізується універсальна здатність слова створювати образи та виражати поняття. Літературознавець Л.Я. Гінзбург визначає сутність контексту через природу самого слова: "Контекст – ключ до прочитання слова; він звужує слово, висуваючи, динамізуючи одні його ознаки за рахунок інших, і водночас розширює слово, накладаючи на нього асоціативні нашарування". Чим більше у слові різноманітних асоціацій, тим воно й образніше. Саме таке слово містить надзвичайно живу та яскраву внутрішню форму, яка, у свою чергу, становить основу словесного образу [5, с. 154].

Категорія образності характерна перш за все художньому тексту. Такий текст відображає сферу мистецтва, культури і має на меті різнобічно впливати на думки і почуття людей за допомогою художніх образів, формувати в них

моральні якості, естетичні смаки. Для прикладу розглянемо деякі елементи образності у творі Михайла Стельмаха «Чотири броди».

Однією із найпоширеніших ознак художнього слова виступають метафори. Ось як вміло вплітає автор в сюжетну лінію метафоричні вирази:

Між туманними зорями *ловили вітер вітряки*, під туманними зорями *лежала вся її хліборобська сторона...* Вашою єдиною школою і книгою була *книга землі...* А ще, дівчино, твій гість неодмінно хоче всім *виорати щастя!* *Посивіло твоє жито...* і в очі *смутком заглянула ніч*. О пам'ять і *смуток землі*, чи минулися ви? *Лід зойкнув*. Ніколи *земля не випила стільки сліз і крові*. *Щастя бродить* стороною.

Як засіб створення образності, М.Стельмах майстерно вживає у творі порівняння: *Комар дзвенить, як ординська стріла*. *Очерети зашуміли, як рожеві птахи*. *Це давнина, це наша гірка, як полин*. *І сама вона чиста, мов світанкова година*.

Автор вміло використовує художні означення (епітети): *зрадлива доля*, *потоптані надії*, *сполохана душа*, *полиновий смуток*, *рахманне життя*, *сирітські руки*, *закинутий світ*.

Крилаті вислови, вживані у творі, примушують читача по-філософськи сприймати героїв твору у той складний час: *Як страшно людині, коли їй нема кому відчинити двері*. *Красивим доля не поспішає важити щастя*. *Літа ніколи не повертаються, а людина завжди повертається до своїх літ*.

Отже, спираючись на результати досліджень низки вчених-психологів та лінгвістів, варто відзначити, що образи складають основний зміст пам'яті, а мовлення грає важливу роль у збереженні, відтворенні та формуванні образу. Чим вдаліше підібране слово, тим точніше воно фіксує сутність предмета, тим повніше та яскравіше постає його образ. Слово стає засобом у процесі створення поетичного бачення світу.

Список використаних джерел

1. Виготський Л.С. Мышление и речь // Собр. Соч. Т.2 – М. 1967.

2. Єщенко Т.А. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. / Т.А.Єщенко. – К.: ВЦ Академія, 2009. – 264 с.
3. Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія: навч. посіб. / В.І.Кононенко – К.: Вища шк., 2008. - С. 72.
4. Стельмах М.П. Чотири броди: Роман. – К.: Рад. письменник, 1979. – 527 с.
5. Титянін К.О. Трактуння реалізму Лідією Гінзбург // Питання літературознавства. – 2013. -№87. – С.154.